

Research Paper

A Comparative Study of Protecting the National Identity and its Symbols in Criminal Law considering the Macro-Policies of the System

* Mahdi Chegeni¹ , Gholam Ali Masoumi Niya² , Hosein Sorkhvandi³

1. Assistant Professor of Law, Ayatollah Boroujerdi University, Boroujerd, Iran
2. Associate Professor of Economics, Kharazmi University, Kharazm, Iran
3. M.A student of Criminal Law and Criminology, Ayatollah Boroujerdi University, Boroujerd, Iran

Citation: Chegeni, M., Masoumi Niya, G.H.A., & Sorkhvandi, H. (2020). [A Comparative Study of Protecting the National Identity and its Symbols in Criminal Law considering the Macro-Policies of the System]. *Quarterly Journal of the Macro and Strategic Policies*, 8 (2), 316-339. <https://doi.org/10.30507/JMSP.2020.113985>

 <https://doi.org/10.30507/JMSP.2020.113985>

Received: 03/13/2019
Accepted: 07/07/2020
Available Online: 07/15/2020

Key words:

National identity;
national symbol;
flag, national anthem;
criminalization.

ABSTRACT

The national identity and its symbols such as the flag and the national anthem are inseparable parts of each country's identity. Also, cohesion and national coalition of ethnic groups and religious sects are some of general issues of any country. This study aims to have a comparative investigation of the criminal law execution of values and national symbols of identity. The research method is descriptive-analytic. Besides analyzing in detail the offenses against the flag and the national symbols of different countries in terms of criminal acts against the flag and the national symbols, some criminological issues regarding the offensive behaviors against national identity and cohesion are investigated as well. Since there has been a long history of debates and conflicts among groups and sects in each country, and as the flag and symbols of each country show their identity and beliefs, the offensive actions against the flag and national symbols, such as the national anthem, could be suggested as a within group and an international phenomenon. This type of behavior can be shown by the domestic citizens and foreigners of other countries, each of which requires a detail analysis. However, it should be mentioned that the 2025 prospective document and the macro-policies of the government encourage cohesion and national coalition of identity on the one hand, and one needs to keep in mind that there is a minuscule difference between offense and criticism on the other; thus, offensive behaviors against the flag and the national anthem could encourage national partition, weaken national identity and self-esteem, increase radicalism, and establish hatred and aggression. In addition, such behaviors actually mean offense to national identity and people of that country which could result in more criminal and aggressive reactions, encourage separatism, and damage national cohesion and coalition. At the end of the study, some criminological suggestions regarding the offense to the flag and the national anthem, considering reform programs, are provided.

* Corresponding Author:

Mahdi Chegeni, PhD.

Address: Boroujerd, Ayatollah Boroujerdi University

Tel: +98 (912) 0181955

E-mail: chegeni_isu@yahoo.com

حمایت از هویت ملی و نمادهای آن از نظر حقوق کیفری با رویکردی به سیاست‌های کلی نظام

* مهدی چگنی^۱، غلامعلی معصومی‌نیا^۲، حسین سرخوندی^۳

۱. استادیار گروه حقوق، دانشگاه آیت‌الله العظمی بروجردی، بروجرد، ایران
۲. دانشیار اقتصاد، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران
۳. دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشگاه آیت‌الله العظمی بروجردی، بروجرد، ایران

چیکید

تاریخ دریافت: ۲۲ اسفند ۱۳۹۷

تاریخ پذیرش: ۱۷ تیر ۱۳۹۹

تاریخ انتشار: ۲۵ تیر ۱۳۹۹

هویت ملی و نمادهای آن مانند پرچم و سرود ملی عناصری جدایی‌ناپذیر از هویت هر کشور به‌شمار می‌روند. همچنین هم‌بستگی و وحدت ملی اقوام، ادیان و مذاهب مختلف در کشورها جزء مسائل کلان و راهبردهای اساسی است. هدف از این پژوهش، مطالعه تطبیقی ضمانت اجرای کیفری حمایت از ارزش‌ها و نمادهای هویت ملی است. روش تحقیق توصیفی - تحلیلی است. ضمن بررسی تفصیلی اهانت علیه پرچم و نمادهای ملی در کشورهای مختلف، درباب جرم‌انگاری اهانت به پرچم و نمادهای ملی، برخی اصول جرم‌انگاری که می‌تواند ضابطه جرم تلقی کردن رفتارهای ناقض هویت و وحدت ملی باشد، تحلیل شده است. با توجه به سابقه دیرین منازعات و اختلافات در بین ملل و نیز گروه‌ها و اقوام در کشورها، و دلالت پرچم و نماد هر کشور و گروه بر هویت و اعتقادات آن‌ها، مسئله اهانت به پرچم و سایر نمادهای ملی مانند سرود ملی هم به‌عنوان پدیده درون‌گروهی و داخلی و هم به‌عنوان مسئله بین‌المللی مطرح است. این رفتار ممکن است از اتباع داخلی یا اشخاص بیگانه در کشورهای دیگر سر بزند که هر کدام به‌صورت مجزا قابل بررسی است. با توجه به تأکید تقویت هم‌بستگی، وحدت و هویت ملی در سند چشم‌انداز و سیاست‌های کلی نظام در بخش وحدت و هم‌بستگی ملی از یک سو و توجه به ظرفیت موجود در مرز بین انتقاد و اهانت از سوی دیگر، ارتکاب رفتار اهانت‌آمیز به پرچم یا سرود ملی چه بسا زمینه‌ساز گسست ملی و تضعیف هویت و اعتمادبه‌نفس ملی، افراط‌گرایی، ایجاد تنفر و خشونت باشد. همچنین این رفتار در واقع اهانت به هویت ملی و آحاد آن جامعه محسوب می‌شود که موجب بروز بسیاری از رفتارهای مجرمانه و خشونت‌آمیز دیگر، شعله ور شدن جریان‌های تجزیه‌طلب، مخدوش شدن وحدت ملی و هم‌بستگی ملت شود. در پایان پیشنهاد جرم‌انگاری اهانت به پرچم و سرود ملی با تصریح و احصای رفتارهای مجرمانه مرتبط داده شده است.

کلیدواژه‌ها:

پرچم، جرم‌انگاری، سرود ملی، نماد ملی، هویت ملی.

* نویسنده مسئول:

دکتر مهدی چگنی

نشانی: بروجرد، دانشگاه آیت‌الله العظمی بروجردی

تلفن: ۰۱۸۱۹۵۵ (۹۱۲) ۹۸+

پست الکترونیک: chegeni_isu@yahoo.com

۱. مقدمه

حفظ و تقویت ارزش‌های انسانی و ملی در درجه اول برعهده قانون است و نقض آن را می‌توان در قانون جرم‌انگاری کرد. جرم پدیده‌ای انسانی و اجتماعی است که برخی از افراد جامعه با سلیقه‌ها و انگیزه‌های مختلف، آن را مرتکب می‌شوند (حبیب‌زاده، ۱۳۸۹). توهین و لواط آن که شامل اهانت به اشخاص، ادیان، مقدسات، نمادهای ملی و مقامات رسمی داخلی و خارجی می‌شود، از جرایم علیه اشخاص است که گاهی ارتکاب آن با انگیزه متفاوت صورت می‌گیرد. در یک تقسیم‌بندی، اهانت به توهین ساده و مشدد (موضوع مواد ۶۰۸ و ۶۰۹ ق.م.ا. بخش تعزیرات مصوب ۱۳۷۵) تقسیم می‌شود. همچنین به اعتبار نوع اهانت و الفاظ آن به جرم مستوجب حد (قذف/ ماده ۲۴۵ ق.م.ا. مصوب ۱۳۹۲) و به اعتبار شخص یا موضوع مورد اهانت به سباب‌النبی و توهین به مقدسات (مواد ۵۱۳ و ۵۱۴ ق.م.ا. بخش تعزیرات مصوب ۱۳۷۵) و به اعتبار تأثیر در امنیت داخلی یا خارجی کشور به‌عنوان یکی از جرایم ضدامنیت داخلی و خارجی کشور، توهین به بنیان‌گذار جمهوری اسلامی ایران و مقام معظم رهبری (ماده ۵۱۴ قانون تعزیرات) و توهین به رؤسا و نمایندگان کشورهای خارجی در داخل ایران (ماده ۵۱۷ قانون تعزیرات ۱۳۷۵) مورد بررسی قرار می‌گیرد. قانون‌گذار کیفری ایران در ماده ۲۶ قانون مطبوعات، ماده ۵۱۳ بخش تعزیرات و ماده ۲۶۲ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، اقدام به جرم‌انگاری توهین به مقدسات دین مبین اسلام کرده است (عبدالهی و ایمانی‌یامچی، ۱۳۹۵). در حقوق، جرم‌انگاری هر گفتار یا رفتاری که به هر شکل سبب بی‌احترامی و توهین به احساسات ملی یا نقض هویت و هم‌بستگی ملی شود، وجود دارد. بر همین اساس، پیشگیری از رفتارهای محرک احساسات ملی یا گروهی یا نفرت و تعصب یکی از عوامل ضدهم‌بستگی و انسجام ملی مطرح و قابل بررسی است.

این پژوهش مطالعه تطبیقی جرایم علیه پرچم و نمادهای ملی است. توهین به پرچم و نمادهای ملی دارای ریشه‌های الزام‌کننده‌ای است که به‌مثابه رفتار مخل نظم عمومی و مغایر با ارزش‌های مورد توجه سند چشم‌انداز ۱۴۰۴ جمهوری اسلامی ایران و ماده ۲ سیاست‌های کلی نظام در بخش وحدت و هم‌بستگی ملی (تکریم نمادهای وحدت ملی به‌ویژه پرچم و سرود ملی) محسوب می‌شود و با توجه به قواعد مورد توجه در جرم‌انگاری، مثل در نظر گرفتن مصالح عمومی و اصل ضرر، توسط قانون‌گذار می‌توان آن را جرم انگاشت.

۲. مفهوم‌شناسی

قبل از ورود به بحث مفاهیم، به این نکته اشاره می‌کنیم که در قوانین کیفری اکثر کشورها ذیل عناوین اهانت به نمادهای ملی به پرچم ملی و سرود ملی اشاره شده است. در این مقاله نیز، منظور از نمادهای ملی، هر دو موضوع است.

۱-۱. اهانت

توهین مصدر از «وهن یهن اهانه» در لغت به معنای «ضعف و سستی» است. در قرآن کریم هم در چند آیه به همین معنا به کار رفته است: رَبِّ إِنِّي وَهَنَ الْعَظْمُ (مریم/ ۴) («حضرت زکریا می‌گوید خدایا استخوانم ضعیف شده است»). خطاب به مؤمنین می‌فرماید: وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ (آل عمران/ ۱۳۹) («سست نشوید، غمگین نگردید، شما برترید اگر ایمان داشته باشید»). در جای دیگر می‌فرماید: حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهْنًا عَلَىٰ وَهْنٍ (لقمان/ ۱۴) («مادرش در زمان بارداری جنین خود را با ضعف مضاعف حمل می‌کند»).

الْوَهْنُ: ضعف من حيث الخلق، أو الخلق. قال تعالى: قَالَ رَبِّ إِنِّي وَهَنَ الْعَظْمُ مِنِّي (مریم/ ۴)، فَمَا وَهَنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ [آل عمران/ ۱۴۶]، وَهْنًا عَلَىٰ وَهْنٍ [لقمان/ ۱۴] أَى: كَلِمَا عَظْمٍ فِي بَطْنِهَا: زاده‌ها ضعفا علی ضعف: وَلَا تَهِنُوا فِي ابْتِغَاءِ الْقَوْمِ [النساء/ ۱۰۴]، وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا [آل عمران/ ۱۳۹]، ذَلِكَمُ وَأَنَّ اللَّهَ مُوهِنٌ كَيْدَ الْكَافِرِينَ [الأنفال/ ۱۸]. المفردات فی غریب القرآن (راغب اصفهانی، ۱۳۷۴، ج. ۱، ص. ۸۸۷).

گاهی توهین به معنای ناسزااست، مثل سب نبی، و گاهی حتی پیروان مذهب ابراز اشتباه و خطای مقام مذهبی را توهین تلقی می‌کنند. تعبیر افراد از توهین هم متفاوت است.

۲-۱. نماد ملی

نمادهای هر جامعه بیانگر ارزش‌های آن ملت است و هر ملتی می‌کوشد تا نمادهایی برای هویت جمعی خود خلق کند و حافظه جمعی را مسلح و محقق کند (براتعلی‌پور و امانی، ۱۳۹۶). ایسمن (۱۹۹۸) معتقد است هویت‌های قومی مبنایی برای بسیج سیاسی و تعارضات سیاسی هستند (به نقل از بهرامی‌پناه، ۱۳۹۷). ساختارهای هویتی ایران از یک سو ویژگی‌های خاص تاریخی و فرهنگی ملیت ایرانی را در این نقطه ویژه جغرافیایی بازنمایی می‌کنند و از دیگر سو انتخاب آگاهانه یا اثرپذیری از فرهنگ‌های دیگر را نشان می‌دهند (براتعلی‌پور، ۱۳۹۳). از توجه به ابعاد گوناگون نمادهای ملی مشخص می‌شود که ابعاد شاخصه هویت ملی به صورت متوازن مورد بررسی قرار نگرفته است (اقامحمدی و اسدی، ۱۳۹۸).

نماد ملی نشانی است که هر جامعه یا ملتی با آن شناخته می‌شود و ممکن است به شکل بصری، گفتاری یا تمثالی باشد. نماد/ مظهر/ سمبل بیانگر اندیشه، شیء، مفهوم و چگونگی است. شکل‌گیری نمادها گاهی روندی آگاهانه نبوده، بلکه در دل ناخودآگاه تولید شده است؛ مانند نماد برخی قبایل و طوایف. نماد گاه به شکل پرچم است که عقاید، هویت، سابقه تاریخی یا ایدئولوژیک ملت را بیان می‌کند. منظور از نماد ملی در این مقاله، پرچم و سرود ملی است که در قوانین کیفری برخی کشورها، مورد حمایت کیفری قانون‌گذار

قرار گرفته و در کشور جمهوری اسلامی ایران، در اسناد بالادستی (سیاست‌های کلی نظام جمهوری اسلامی ایران) به‌عنوان عامل هم‌بستگی و وحدت ملی مورد توجه و پشتیبانی واقع شده است.

۱-۳. پرچم

پرچم^۱ نماد گروه، قبیله، جمعیت متحد یا کشور است که از نقش‌ها یا تصاویری رنگی بر روی پارچه یا کاغذ تشکیل شده است. در گذشته، پرچم به‌عنوان نماد در جنگ‌ها کاربرد داشته است (هادی‌منش، ۱۳۸۳). پرچم هر کشوری نماد افتخار و هویت ملی، نشانه‌ای برای شناخت کشور در عرصه‌های بین‌المللی و ابزاری برای نشان دادن هم‌بستگی مردم کشور است.

شورای انقلاب اسلامی پرچم فعلی جمهوری اسلامی ایران را در ۱۵ تیر ۱۳۵۹ تصویب و تعیین کرد.^۲ در اصل هجدهم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، رنگ و شکل پرچم مشخص شده است. در آخرین بازنگری استاندارد پرچم ایران تأکید شده است که رنگ‌ها، علامت مخصوص و شعار الله‌اکبر با تمام مشخصات آن باید در هر دو روی پارچه پرچم مشخص شود؛ ولی در صورت یک‌لایه بودن پرچم، برعکس بودن نوشته‌ها در طرف دیگر آن مانعی ندارد.

در ادبیات فارسی نیز، از پرچم بسیار نام برده شده است؛ مثلاً در داستان قیام کاوه آهنگر علیه پادشاه ظالم وقت (ضحاک)، از پرچم معروفی به‌نام «درفش کاویانی» استفاده شده است.

۳. بررسی ماهیت جرم اهانت به پرچم و نمادهای ملی

توهین به‌منزله رفتاری مجرمانه غالباً در دسته جرایم علیه تمامیت معنوی اشخاص مطرح است و با توجه به معیارهای مختلف و نحوه ارتکاب، به دو دسته ساده و مشدد تقسیم می‌شود (میرمحمدصادقی، ۱۳۹۲؛ زراعت، ۱۳۹۲). با توجه به ملاک‌های دیگر، برای جرم توهین دسته‌بندی‌های دیگری نیز متصور است؛ مثلاً بر مبنای سبمت و جایگاه سیاسی، ملی یا معنوی شخص مورد اهانت به حدی، تعزیری، قابل گذشت یا غیرقابل گذشت تقسیم و ذیل جرایم علیه امنیت داخلی یا خارجی مطرح می‌شود. توهین به پرچم و سایر نمادهای ملی غالباً ذیل فصول جرایم علیه امنیت داخلی یا خارجی و جرایم ضدیک‌پارچگی ملت قرار دارد.

۱. در انگلیسی flag و در فرانسوی drapeaux گفته می‌شود.

۲. مصوب ۶۹۳۰ شورای انقلاب.

۱-۳. عنصر قانونی

با توجه به تنوع انواع توهین، مواد مختلفی در قانون مجازات اسلامی عنصر قانونی انواع مختلف توهین است؛ برای نمونه ماده ۲۴۵ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ عنصر قانونی قذف، ماده ۶۰۸ قانون تعزیرات ۱۳۷۵ عنصر قانونی توهین ساده، ماده ۶۰۹ همان قانون عنصر قانونی اهانت به کارکنان دولت، ماده ۵۱۷ عنصر قانونی توهین به رئیس کشور خارجی یا نماینده سیاسی خارجی، ماده ۶۱۹ همان قانون عنصر قانونی توهین به زنان، و ماده ۵۱۳ بخش تعزیرات قانون مجازات اسلامی برای اهانت به امور مقدس اسلامی مانند پیامبران الهی، ائمه اطهار یا حضرت فاطمه زهرا سلام‌الله‌علیهم که اگر مصداق سب‌نبی باشد، اعدام و اگر مصداق سب پیامبر نباشد، از ۱ تا ۵ سال حبس در نظر گرفته شده است (قدسی و کوهیان، ۱۳۸۸). ولی در خصوص توهین به پرچم یا نمادهای ملی هیچ‌گونه عنصر قانونی در ایران وجود ندارد که همین مسئله موجب نگرش و بررسی موضوع به‌صورت تطبیقی شده است.

۲-۳. عنصر مادی

رکن مادی جرایم توهین به‌صورت مشترک در تمام آن‌ها شامل رفتار مرتکب به شرط مشخص بودن طرف و موهن بودن رفتار توهین‌آمیز و مطلق بودن آن است. شرایط تحقق عنصر مادی جرم توهین به این شرح است: اول، انجام عمل مادی توهین‌آمیز است که در عموم یا عرف خاصی از مردم این عمل اهانت محسوب شود (شامبیاتی، ۱۳۹۷). دوم، معین و مشخص بودن شخصی است که مورد اهانت واقع می‌شود؛ در غیر این صورت، نمی‌توان جرم توهین را محقق دانست (ساریخانی و چگنی، ۱۳۹۰).

۱-۲-۳. رفتار فیزیکی توهین به پرچم گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

رفتار فیزیکی بی‌احترامی به پرچم ملی شامل موارد ذیل است:

۱. خم کردن پرچم به نشانه تعظیم یا سلام در برابر هر شخص یا هر چیز؛

۲. استفاده از پرچم ملی به‌جای بخشی از لباس یا لوازم جانبی هر پوششی که زیر کمر هر شخص استفاده می‌شود مانند دامن یا شلوار یا گلدوزی و چاپ آن بر روی بالشتک‌ها، دستمال، حوله و لباس زیر یا قرار دادن هر نوع کتیبه بر پرچم یا استفاده از پرچم به‌عنوان یک ظرف برای دریافت (در برخی از کشورها مثل هندوستان این مورد استثناهایی دارد، از جمله تحویل یا حمل هر چیزی به‌جز گلبرگ‌های گل که قبل از برافراشت پرچم ملی هند به‌عنوان بخشی از مراسم ویژه در موارد خاص از جمله روز جمهوری و یا روز استقلال استفاده می‌شود)؛

۳. استفاده از پرچم به عنوان پوشش برای مجسمه، بنای یادبود، میز یا سکوی سخنران؛
۴. قرار دادن پرچم به گونه‌ای که زمین یا کف را لمس کند یا به‌طور عمدی قرار دادن آن در آب.
۵. پرچم را روی هود، بالا و عقب وسیله نقلیه، قطار، قایق هواپیما یا هر شیء دیگر قرار دادن.
۶. استفاده از پرچم به جای پوشش ساختمان.
۷. به‌طور عمدی رنگ‌های پرچم را جابه‌جا کردن.

برخی از کشورها در قوانین خود اهانت به پرچم (مانند سوزاندن در عموم) یا استفاده خاص از آن (مانند اهداف تجاری) را ممنوع و جرم اعلام کرده‌اند. چنین قوانینی ممکن است بین اهانت به پرچم ملی خود و پرچم کشورهای دیگر متفاوت باشد. این اقدامات مصداق اهانت به پرچم است: سوزاندن آن، ادرار یا مدفوع روی آن، مخدوش کردن آن با شعار، گام برداشتن روی آن، آسیب رساندن به آن با سنگ و اسلحه، برش دادن آن یا پاره کردن آن، توهین شفاهی به آن یا کشیدن آن بر روی زمین (Gillingham, Weidenfeld & Nicolson, 1978). ممنوعیت اهانت به پرچم ممکن است به دلایل مختلف باشد. اهانت به پرچم ممکن است اعتراض علیه سیاست خارجی کشور خود یا ماهیت قدرت دولتشان باشد؛ اعتراض علیه ملی‌گرایی یا بیان عمل نمادین و سنجیده برای اعتراض به سیاست‌های حاکمیت کشور تلقی شود؛ همچنین ممکن است اعتراض به ممنوع کردن قوانین احکام مربوط به پرچم باشد. سوزاندن یا تخریب پرچم در بعضی کشورها جرم است و مجازات دارد. در کشورهایی که اهانت به پرچم یا تخریب آن جرم‌انگاری نشده، ممکن است این رفتار در زمره رفتارهای ناسازگار و آشوبگرانه باشد یا اگر درمورد مالکیت شخصی باشد، به‌منزله یکی از مصادیق جرایم علیه اموال و مالکیت مانند تخریب تحت تعقیب قرار گیرد. استفاده نامتعارف از پرچم، مانند وارونه یا واژگون کردن آن هتک حرمت در نظر گرفته می‌شود (Charney, 2009). در عربستان سعودی، پرواز پرچم نیمه‌افراشته از مصادیق بی‌احترامی به آن است (Goldstein, 2006). در برخی از کشورها، پرواز یک‌پارچه پرچم یک پروتکل معمولی برای اعلام وضعیت اضطراری یا نشان دادن وضعیت جنگی است. علاوه بر این برخی از پرچم‌ها (مانند پرچم اتریش) هنگام وارونه کردن، به دلیل تقارن عمودی و افقی، یکسان به‌نظر می‌رسد. بعضی کشورها ساخت کاغذتوالت، دستمال کاغذی، دستمال سفره و نظایر آن از پرچم را به‌طوری که تصویر پرچم در این موارد نابود یا خیس گردد اهانت می‌پندارند. با این حال، در برخی از کشورها لباس‌هایی با تصاویر پرچم وجود دارد و درباره اینکه آیا این عمل اهانت و لطمه به غرور ملی محسوب می‌شود یا خیر، دیدگاه‌های متفاوتی هست.

۲-۲-۳. شرایط و اوضاع و احوال

شرایط و اوضاع و احوال در جرم اهانت به پرچم یا نمادهای ملی این است که رفتار فیزیکی باید در ملأ عام و قابل مشاهده برای عموم مردم ارتکاب یابد. البته انتقادهای قانونی جهت اصلاح قانون اساسی، سرود ملی یا پرچم ملی از شمول این اطلاق خارج بوده و جرم نیست.

۳-۳. عنصر روانی

جرم توهین به پرچم یا سایر نمادهای ملی از جمله جرایم عمدی است؛ بنابراین عنصر معنوی آن دو ویژگی دارد: ۱. مرتکب به اهانت‌آمیز بودن رفتار خود به پرچم یا سایر نمادهای ملی باید عالم باشد. ۲. مرتکب با این رفتار قصد توهین به پرچم یا سایر نمادهای ملی را داشته باشد.

۴-۳. منبع الزام در جرم‌انگاری توهین به نمادها در مذاهب دینی

در برخی از کشورها، نمادهای ملی و پرچم بازتاب مقدسات دینی آن‌هاست و توهین به پرچم آن‌ها قبل از اینکه اهانت به هویت ملی‌شان باشد، در واقع بی‌احترامی به مقدسات آنان است. مقدسات دینی شامل افراد، اشخاص، مفاهیم، نهادها و نمادهای مورد تقدیس پیروان ادیان است که اهانت به آن‌ها موجب تحریک پیروان آن شده و ممکن است آغازگر بروز رفتارهای خشن و افراطی در سطح ملی، منطقه‌ای و فراملی شود (توکلی، آقابابایی و شاه‌ملک‌پور، ۱۳۹۴).

۱-۴-۳. اهانت به پرچم و سایر نمادهای ملی در کشورهای دیگر

در این بخش با نگاهی اجمالی به قوانین برخی کشورها، به‌ویژه کشورهایمانند ایران که سند چشم‌انداز دارند، و متناسب با هدف پژوهش عناصر ریشه‌ای و بنیادی حاکم بر اهانت به پرچم و دیگر نمادهای ملی کشورها بیان شده و ضمن حفظ جامعیت موضوع مورد بررسی، قوانین حاکم بر این موضوع مقایسه شده است.

- فرانسه

مطابق ماده ۱-۵-۴۳۳ (الحاقی ۱۸ مارس ۲۰۰۳) به قانون مجازات فرانسه (در مبحث چهارم، تحت عنوان توهین^۳ ذیل فصل سوم با عنوان تعرض به مدیریت عمومی توسط اشخاص خاص)، در خصوص اهانت به پرچم و سرود ملی این‌گونه آمده است: هرگونه اقدام توهین‌آمیز توسط مقامات عمومی، در یک راهپیمایی سازمان‌یافته یا منظم، به سرود ملی

3. outrage

یا پرچم سه‌رنگ فرانسه، موجب محکومیت به پرداخت ۷۵۰۰ یورو جزای نقدی می‌شود. چنانچه جرم مذکور در گردهمایی‌ها و تجمعات ارتکاب یابد، مستلزم ۱۰ سال حبس و ۷۵۰۰ یورو جزای نقدی است.

از ماده ۱۳-۴۱۳ تا ۲۱-۴۳۱ به جنبش‌ها و احزاب منحل^۴ و غیرقانونی و ستیزه‌جو^۵ پرداخته شده که در مواد مختلف علاوه‌بر ذکر مجازات‌هایی مانند حبس، جزای نقدی و اخراج از کشور و ممنوعیت از حضور در فرانسه (برای مجرمان خارجی)، به مصادرهٔ علائم، پرچم‌ها، یونیفرم‌ها و اسلحهٔ آن‌ها نیز اشاره شده است. هدف این قانون بیشتر پیشگیری و مقابله با رفتار خشونت‌آمیز در مراسم عمومی و رویدادهای ورزشی است (Loi pour la sécurité intérieure De l'outrage, 2003).

در ماده ۸۷ بخش هفتم از فصل دوم (جرایم علیه شرف و وظیفه) قانون مجازات جرایم نیروهای مسلح فرانسه مصوب ۲۰۰۰ با عنوان اهانت به پرچم یا ارتش، درخصوص توهین به پرچم این چنین آمده است: چنانچه هر نظامی یا شبه‌نظامی اقدام به پاره کردن، سوزاندن و تخریب پرچم یا سایر نمادهای ملی نماید یا از ادای احترام به آن‌ها خودداری کند، به حبس از ۶ ماه تا ۵ سال محکوم می‌شود. همچنین اگر شخصی به نیروهای مسلح توهین نماید، به مجازات بالا محکوم می‌شود، اعم از اینکه این اهانت به افسر ارشد، افسر جزء یا سایر کارکنان نظامی باشد. اگر توهین‌کننده خود افسر نظامی باشد، علاوه‌بر مجازات مذکور به تنزل درجه یا اخراج نیز محکوم می‌شود. قاضی می‌تواند علاوه‌بر مجازات‌های فوق، به محرومیت از حقوق اجتماعی تصریح‌شده در قانون مجازات نیروهای مسلح نیز به‌عنوان مجازات تکمیلی حکم دهد (le code penal militaire francais, 2000).

- آلمان

براساس بند ۱ و ۲ ماده ۸۶ الف قانون مجازات آلمان، تولید، وارد و صادر کردن، ذخیره و پخش کردن و استفادهٔ علنی از علامت، نشان، پرچم یا شعار سازمان‌ها و احزاب سیاسی منحل‌شده و غیرقانونی که با رأی قطعی دادگاه فدرال آلمان غیرقانونی اعلام شده است یا براساس رأی قطعی دادگاه به‌عنوان نهاد جانشین آن‌ها تشخیص داده شود یا این علائم و نشان‌ها (به‌شکل پرچم، یونیفرم و مدال) در مجامع عمومی به‌کار برده شود یا اقدام به انتشار کتبی آن‌ها یا درج پرچم احزاب یا سازمان‌های غیرقانونی مخالف امنیت ملی بر روی اشیاء (مانند البسه یا ظروف) شود، به حداکثر ۳ سال حبس یا جزای نقدی محکوم می‌شود.

4. des mouvements dissous
5. des groups de combat

• بند ۲ ماده ۹۰ الف: قانون مجازات آلمان

• ماده ۹۰ الف: اهانت به کشور و نمادهای رسمی آن:

۱. هر شخصی به‌صورت علنی در یک مجمع عمومی یا از طریق انتشار کتبی مرتکب یکی از رفتارهای ذیل شود، به حداکثر ۳ سال حبس یا جزای نقدی محکوم خواهد شد:

الف. اهانت یا بی‌حرمتی همراه با سوءنیت به جمهوری فدرال آلمان یا یکی از ایالت‌های آن یا نظم قانونی آن؛

ب. اهانت به نشان‌های رسمی، پرچم، آرم یا سرود ملی جمهوری فدرال آلمان یا یکی از ایالت‌های آن.

۲. هر شخصی با سوءنیت پرچم برافراشته جمهوری فدرال آلمان یا یکی از ایالت‌های آن را که به‌صورت علنی برافراشته شده است یا یکی از نمادهای ملی را که توسط یکی از مقامات دولت فدرال یا ایالتی در مکانی نصب شده باشد بردارد، تخریب کند، آسیب بزند، غیرقابل استفاده یا مخدوش کند، به مجازات مشابهی محکوم می‌شود. هر نوع اقدام در این مورد نیز قابل مجازات است.

۳. اگر مرتکب با رفتار خود به حمایت عالمانه از اقدامات علیه استمرار موجودیت جمهوری فدرال آلمان یا علیه اصول قانون اساسی کشور بپردازد، به حداکثر ۵ سال حبس یا جزای نقدی محکوم می‌شود.

– مصر

در سال ۲۰۱۴، قانون لزوم احترام به پرچم و سرود ملی مصر در ۱۳ ماده به تصویب پارلمان مصر رسید. این قانون ابتدا پرچم ملی و ابعاد و رنگ‌های آن را مشخص کرده، سپس به لزوم ادای احترام خاص نظامی در حین بالا بردن یا پایین آوردن پرچم در مراسم اشاره می‌کند. همچنین بر لزوم برافراشتن پرچم در تمام اماکن دولتی داخل و خارج از کشور، البته با رعایت عرف‌های بین‌المللی، تأکید می‌کند. در ماده ۵، به لزوم نصب پرچم و اجرای مراسم پرچم در آموزشگاه‌های تحت حاکمیت مصر از ابتدا تا قبل از مقاطع دانشگاه به‌صورت روزانه اشاره شده است. در ماده ۶، از ممنوعیت استفاده از پرچم‌های مستعمل، مندرس، رنگ‌پریده و دارای هر نوع نقص دیگر که موجب وهن آن شود، سخن گفته شده و بر ممنوع بودن اضافه کردن هر نوع نوشته، شعار یا تصویر روی آن یا استفاده از پرچم به‌عنوان علامت تجاری یا جزئی از علامت تجاری تأکید شده است. برافراشتن هر نوع پرچم غیر از پرچم ملی ممنوع است، مگر در حدود عرف بین‌المللی که در این صورت،

در کنار پرچم کشور بیگانه، پرچم مصر نیز باید به اهتزاز درآید و چنانچه پرچم مصر در کنار پرچم دیگری قرار داشته باشد، باید پرچم مصر بلندتر از آن باشد. در این موارد قانونی، امکان قرار گرفتن پرچم مصر و سایر کشورها در یک پایه وجود ندارد. براساس ماده ۸ این قانون، فقط در حالت عزای عمومی پرچم به صورت نیمه‌افراشته درمی‌آید و مدت آن توسط رئیس‌جمهور تعیین می‌شود. در سایر مراسم عمومی، استفاده از پرچمی غیر از پرچم رسمی ملی ممنوع است. در ماده ۹، سرود ملی عامل وحدت و یک‌پارچگی ملت ذکر شده است. هنگام نواختن یا سرودن سرود ملی همه باید به حالت ایستاده باشند و نظامیان نیز باید با احترام نظامی که قوانین نظامی مشخص می‌کند سرود ملی را ارج نهند. نظام آموزش قبل از دانشگاه مکلف به آموزش و ترویج سرود ملی و نحوه احترام به آن است. در ماده ۱۱، مجازات بی‌احترامی به پرچم یا سرود ملی یا رعایت نکردن ماده ۹ (ترک ایستادن هنگام پخش سرود ملی) که در یک مکان عمومی یا از طریق یکی از وسایل ارتباط جمعی قابل مشاهده برای عموم ارتکاب یابد، به ۱ سال حبس یا ۳۰,۰۰۰ جتیه جزای نقدی و یا یکی از آن‌ها محکوم خواهد شد.

– امریکا

پرچم امریکا پرچم رسمی فدرال ایالات متحده امریکاست. این پرچم از زمان طرح آن برای اولین بار در سال ۱۷۷۵م تاکنون، ۲۶ مرتبه تغییر و تحول پیدا کرده تا به شکل فعلی‌اش رسیده است. نشان بزرگ ایالات متحده امریکا^۶ نشانی است که با آن مدارک و اسناد رسمی این کشور رسمیت می‌یابد. این نشان اول بار در سال ۱۷۸۲م به کار رفت. بر روی این نشان عقاب سرسفیدی دیده می‌شود که در چنگال‌های سمت چپ خود سیزده تیر و در چنگال‌های سمت راست خود یک شاخه زیتون را نگاه داشته است. معنای نشان با این عبارت بیان شده است: «قویاً خواهان صلح، اما همواره آماده جنگ».^۷ در ایالات متحده امریکا نیز، توهین به نمادهای ملی با واکنش سیاست‌مداران همراه است. براساس قوانین مربوط به پرچم این کشور، هنگام نواخته شدن سرود ملی، افراد حاضر باید بایستند و به پرچم نگاه کنند. نظامیان باید سلام نظامی دهند و شهروندان نیز دست راست را روی قلب خود بگذارند. دیوان عالی ایالات متحده در تگزاس در سال ۱۹۸۹م با توجه به متمم اول قانون اساسی ایالات متحده، ممنوعیت علیه برهم زدن نظم عمومی و اهانت به پرچم را اعلام کرد. تعدادی از اصلاحیه‌های مربوط به نقض قانون اساسی ایالات متحده در این زمینه وجود دارد که به کنگره اجازه می‌دهد قوانینی را برای ممنوعیت اهانت به پرچم تصویب کند.^۸ موضوع احترام به پرچم در امریکا به مسئله‌ای جنجالی تبدیل شده

6. Great Seal of the United States

7. a strong desire for peace, but will always be ready for war.

8. Amending America

است. برخی نیز تلاش می‌کنند تا برای بی‌احترامی به نماد ملی مجازات و جریمه تعیین کنند. متمم اول قانون اساسی ایالات متحده آمریکا به کنگره اجازه نمی‌دهد در این موارد قانون وضع کند. این متمم در ۱۵ دسامبر ۱۷۹۱ به‌عنوان یکی از ده متمم تشکیل‌دهنده منشور حقوق ایالات متحده آمریکا گنجانده شد. طبق این سند، «کنگره در خصوص رسمیت بخشیدن به یک دین یا منع پیروی آزادانه از آن یا محدود کردن آزادی بیان یا مطبوعات یا حق مردم برای برپایی اجتماعات آرام و دادخواهی از حکومت برای جبران خسارت، هیچ قانونی را وضع نمی‌کند». آخرین باری که سنای آمریکا قانون مجازات برای بی‌احترامی به پرچم ملی را به رأی گذاشت، به سال ۲۰۰۶ بازمی‌گردد. طرفداران مجازات در آن زمان با سرخوردگی مواجه شدند. طرح برای اجرایی شدن به ۶۷ رأی در سنا نیاز داشت؛ در حالی که فقط ۶۶ نفر به آن رأی مثبت داده بودند. در پی اعتراض‌های گسترده شهروندان آمریکایی و تخریب نمادها و مجسمه‌های شخصیت‌های سیاسی آمریکا، رئیس‌جمهور با استفاده از ظرفیت‌های قانونی و به استناد قانون حفاظت از یادبود کهنه‌سربازان، در ۲۳ ژوئن ۲۰۲۰ برای تخریب‌کنندگان نمادهای ملی ۱۰ سال حبس در نظر گرفت.

- الجزایر

در الجزایر، اهانت به پرچم جرم است. با توجه به ماده ۱۶۰ قانون مجازات الجزایر، جزای بریدن عمدی و عمومی پرچم ملی و از بین بردن و بی‌احترامی به آن ۵ تا ۱۰ سال حبس است. در سال ۲۰۱۰، دادگاهی در الجزایر، ۱۷ نفر از کسانی را که در اعتراضات مشاغل و مسکن متهم به اهانت به پرچم شدن، به ۶ سال حبس و پرداخت ۱۰,۰۰۰ دلار جریمه محکوم کرد.

- استرالیا

اهانت به پرچم به‌خودی‌خود در استرالیا غیرقانونی نیست. با این حال، این عمل با قوانین دیگر سازگاری ندارد. برای مثال سوزاندن پرچم نه به‌دلیل اهانت به پرچم، بلکه به‌سبب ایجاد نگرانی و ترس و خشم در محیط عمومی، جرم محسوب می‌شود. در ماه مه ۲۰۱۸، آخرین لایحه‌ای که سعی در ممنوعیت سوزاندن پرچم داشت (Howard, 2007)، لایحه ۲۰۱۶ حفاظت از پرچم‌های استرالیا بود که توسط پارلمان حزب ملی معرفی شد و پیشرفتی نداشت.^۹ در طی شورش‌های کرونولا^{۱۰} در سال ۲۰۰۵، جوانی لبنانی استرالیایی که نام وی به‌دلایل امنیتی مخفی است، با بالا رفتن از ساختمان اتحادیه و آتش زدن پرچم به ۱۲ ماه زندان، به‌دلیل تخریب اموال ساختمان اتحادیه، محکوم شد و این مجازات ارتباطی با اهانت صورت‌گرفته نداشت.^{۱۱}

9. Australians vote to choose leader-BBC News

10. Cronulla

11. The Sydney Morning Herald

– کانادا

کانادا قوانینی را که اهانت به پرچم را ممنوع اعلام کند، ندارد. این‌گونه اعمال شکل‌هایی از مصونیت در بیان به‌وسیله منشور حقوق و آزادی‌های کانادا محسوب می‌شود. در سال ۱۹۹۹، اعضای کلیسای وستبرو باپتیست ایالات متحده در اعتراض به قانونی بودن ازدواج همجنس‌گرایان که در دادگاه کانادا به آن رسیدگی شده بود، اقدام به سوزاندن پرچم کانادا در خارج از دیوان عالی کانادا کردند، درحالی که هیچ‌گونه تعقیب قضایی و کیفری به‌دنبال نداشت.

– هند

قانون پیشگیری از اهانت به ارزش‌ها و افتخارات ملی مصوب ۲۳ دسامبر ۱۹۷۱ و اصلاحی ۲۰۰۵ مصوب پارلمان هند، هر نوع بی‌حرمتی یا توهین به نمادهای ملی کشور، از جمله پرچم ملی، قانون اساسی، سرود ملی و نقشه هند را ممنوع و جرم اعلام کرده است. ماده ۲ این قانون برای مرتکبین مجازات تا ۳ سال حبس، جزای نقدی و یا هر دو را در نظر گرفته است.

۴. دلایل جرم‌انگاری توهین به پرچم و نمادهای ملی از منظر حقوق موضوعه

موارد زیر دربرگیرنده مفادی است که لزوم جرم‌انگاری توهین به پرچم و نمادهای ملی را خاطرنشان می‌شود؛ این موارد هم‌بستگی و وحدت و اعتمادبه‌نفس ملی و صیانت از آن را ارزش تلقی می‌کند (تأکید بند ۲ سیاست‌های کلی نظام در بخش وحدت و هم‌بستگی ملی مصوب ۱۳۸۴/۱۱/۱۵، مجمع تشخیص مصلحت نظام که تکریم نمادهای وحدت ملی به‌ویژه پرچم، سرود ملی و تاریخ رسمی (هجری) را صراحتاً اعلام می‌کند) و همچنین پیشگیری از ایجاد و شیوع تنفر، افراط‌گرایی، تجزیه‌طلبی و قومیت‌گرایی و چالش‌هایی را که به آن‌ها پرداخته می‌شود، رد می‌کند:

الف. در برخی از کشورها، جرم‌انگاری توهین به‌صورت عام و جرم اهانت به پرچم و سایر نمادهای ملی را به غلبه یک عقیده و اعتقاد نسبت می‌دهند؛ به این معنا که به‌جای حمایت از پرچم یا نماد ملی خاص، بیشتر از نظم عمومی و کلیت و هم‌بستگی ملت و کشور دفاع می‌شود تا از شخص یا موضوع خاصی مثل پرچم (آقابابایی، ۱۳۸۹، ص. ۲۲۱). مسئله انسجام ملی و هم‌بستگی کشور مصلحتی عظیم و غیرقابل چشم‌پوشی است که باید قانون‌گذار به آن توجه ویژه مبذول کند و رفتارهای ناقض یا تضعیف‌کننده آن را حتماً جرم‌انگاری نماید. به‌نظر نگارندگان، توهین به پرچم ملی ایران ضمن اینکه اهانت به الفاظ مقدس حک‌شده روی آن است، توهین به هم‌بستگی و وحدت و هویت ملی شهروندان این

سرزمین نیز هست.

ب. یکی از مشکلات جرم‌انگاری اهانت به پرچم و نمادهای ملی، تعارض آزادی بیان با این مسئله است. در بادی امر ممکن است به ذهن برسد که جرم انگاشتن توهین به پرچم با این حق تعارض دارد؛ اما هیچ عقل سلیمی نمی‌پذیرد که به اسم آزادی بیان، به اعتقادات و مقدسات ملی و مذهبی جامعه‌ای اهانت شود؛ بنابراین می‌توان این نظر برخی از اندیشمندان حقوق جزا و جرم‌شناسی را تأیید کرد که جهانی شدن حقوق جزا برای تضمین آزادی و حقوق افراد و مراعات حداقل مبانی نظام فراملی حقوق بشر در چارچوب جهانی شدن، الزامی‌گریزناپذیر است (پرادل، ۱۳۸۳، ص. ۱؛ نجفی ابرندآبادی، ۱۳۹۱، ص. ۵۷).

گفتنی است که حمایت از آزادی بیان به معنای لجام‌گسیختگی و هرج‌ومرج و سوءاستفاده از این حق نیست. در بسیاری از موارد که حفظ نظام بشری و منافع و مصالح عموم اقتضا کند، تضمین خود آزادی بیان در گرو حفظ و تقویت ارزشی بالاتر و مهم‌تر مانند هم‌بستگی و وحدت ملی بوده که در این موارد به دلیل رعایت ارزش والاتر، آزادی بیان محدود می‌گردد تا ارزش هم حفظ شود.

میثاق بین‌المللی حقوق مدنی سیاسی در ماده ۳ بند ۱۹ خود، پس از اینکه در بند ۲ همان ماده که آزادی بیان را حق مسلم بشر می‌داند، این نکته را بیان می‌کند: «اعمال حقوق ذکرشده در بند ۲ این ماده مستلزم رعایت حقوق و مسئولیت‌های ویژه است که می‌تواند تابع محدودیت‌های خاص و ویژه‌ای شود...» که قانونی بودن، ضروری بودن و درجهت احترام به حقوق یا شرافت دیگران و حفظ اخلاق حسنه و سلامت یا امنیت ملی، مورد تصریح قرار گرفته‌اند.

آزادی بیان یک ارزش غیرقابل تخصیص و مجوز توهین به دیگران یا نمادهای ملی مانند پرچم یا سرود ملی نیست و چنانچه هر رفتاری به علت توهین به پرچم یا نمادهای ملی موجب آزرده‌گی خاطر پیروان یا دارندگان آن نماد گردد، مصداق ضرری خواهد بود که اطلاق آزادی بیان را تخصیص می‌زند که می‌تواند با استناد به اصول رعایت مصالح عامه و ضرر، از مهم‌ترین اصول جرم‌انگاری، مورد جرم‌انگاری واقع شود. انسان همواره منافع مشترکی دارد بین مسائل شخصی‌اش و اجتماعی که در آن زندگی می‌کند؛ به همین دلیل هر رفتاری که امنیت و نظم عمومی را برهم بزند، در واقع منافع تک‌تک شهروندان را هم به‌خطر می‌اندازد.^{۱۲}

ج. جرم تلقی کردن توهین به پرچم یا نمادهای ملی، مانند سرود ملی، نقش بازدارنده‌ای

۱۲. اعلامیه جهانی حقوق بشر (۱۴ دسامبر ۲۰۱۴).

در گسترش اقدامات تجزیه‌طلبانه، و تضعیف اعتماد به نفس ملی، هم‌بستگی و غرور ملی دارد.

۴-۱. دلایل و مبنای جرم‌انگاری توهین به پرچم و نمادهای ملی از نظر منابع اسلامی و سنت

سنت یکی از منابع استنباط احکام بوده و قوانین ایران طبق اصل ۴ قانون اساسی باید منطبق با تعالیم اسلام باشد. از آنجا که قوانین جزایی ایران بعد از انقلاب تحت تأثیر بسیاری از احکام و تعالیم دین مبین اسلام بوده، لازم است در این موضوع نیز مانند سایر قضایای حقوقی، موضع سنت پیامبر (ص) و اهل بیت (ع) تبیین شود. عدم جواز توهین به دشمنان و مخالفان در سنت قطعی پیامبر اعظم (ص) و اهل بیت عصمت و طهارت (ع) یکی از اصول غیرقابل خدشه سنت است که تبعیت و اقتدای به این سنت، چه برای قانون‌گذار و چه برای شهروندان، ضرورت دارد.

از ویژگی‌ها و صفات پیامبر گرامی اسلام (ص) عدم فحاشی و ناسزاگویی بوده است. ایشان می‌فرمایند: «ناسزاگویی به مؤمن فسق و گناه است» و به‌طور کلی از ناسزاگویی حتی به جماد، طبیعت و مردگان ... منع کرده‌اند. بدیهی است دینی که پیروانش را از دشمنان دادن به طبیعت نهی می‌کند، به طریق اولی آن‌ها را از دشمنان دادن به یکدیگر و توهین به امور مقدس دیگران نیز پرهیز می‌دهد (شامردی، ۱۳۹۷). خداوند در آیه ۱۰۸ سوره انعام، مسلمانان را از توهین به معبود مشرکین نهی می‌کند (خرمدل، ۱۳۹۷، ص. ۲۵۹). دفاع از مقدسات امری غریزی و درونی است؛ به همین دلیل اگر مسلمانان از روی تعصب دینی به خداوند یا پیامبر (ص)، به مقدسات کافران و مشرکان اهانت کنند، درواقع با این کارشان مشرکان را به مقابله به‌مثل یعنی اهانت به خداوند و مقدسات، تحریک کرده‌اند؛ از همین روست که خداوند در آیه مذکور مسلمانان را از اهانت به معبود مشرکان نهی کرده است (طباطبایی، ۱۳۸۹، ج. ۷، ص. ۳۳۲).

در سیره پیامبر اکرم (ص) و ائمه اطهار (ع) نه تنها اهانت به دیگران، بلکه هتک حرمت دشمنان نیز نهی شده است؛ حتی بی‌احترامی به دشمن غیرمسلمان هم پرهیز داده شده است. پیامبر اسلام (ص) می‌فرمایند: «من مبعوث شده‌ام برای اتمام و تکمیل مکارم اخلاق» و «من هرگز لعن‌کننده مبعوث نشدم، بلکه برای رحمت مبعوث شدم». در جای دیگر می‌فرمایند: «از بدترین بندگان خدا کسی است که دیگران به دلیل فحاشی او، از هم‌نشینی با او بپرهیزند» (کلینی، ۱۳۶۲، ج. ۲، ص. ۳۲۵). البته درمقابل سیره پیامبر اکرم (ص)، اشخاصی مانند معاویه با اعمالی همچون تحریک بزرگان مهاجر مانند سعد بن ابی وقاص، از او می‌خواهد تا علی (ع) را ناسزا و دشمنان دهد؛ لیکن سعد از ارتکاب این عمل خودداری می‌کند (ترمذی، ۱۴۰۳، ص. ۳۰۱).

روشن است که اسلام ناب هرگز توهین به دیگران، چه به خود این اشخاص و چه به مقدسات ایشان، را تأیید نمی‌کند و اهانت بدعتی است که به شهادت تاریخ، مدعیان غیرواقعی اسلام آن را ترویج کرده‌اند: «عده ای از بنیامیه به معاویه گفتند: هر چه می‌خواستی به دست آوردی! بنابراین چه اتفاقی می‌افتد اگر از سب و لعن بر این مرد [علی (ع)] خودداری کنی؟! معاویه گفت: به خدا قسم هرگز از این کار دست نمی‌کشم، تا آنکه کودکان بر این روش بزرگ شده و بزرگان پیر شوند» (حقیق‌رست، ۱۳۸۸، ص. ۲۰۸). بنابر شواهد تاریخی، سب و لعن حاکمان بنی‌امیه نوعی مقابله‌به‌مثل بوده است که برخی از گروه‌های شیعه از آن استفاده دفاعی کرده‌اند (یعقوبی، ۱۳۷۹، ص. ۲۳۰) و در این مسئله از موضع امام علی (ع) آنگونه که در جنگ صفین (منقری، ۱۴۰۳، ص. ۳۹۱) اعلام کردند، پیروی نمی‌کردند؛ به همین دلیل، مورد طرد و سرزنش گروهها و دانشمندان شیعه واقع شدند. در زمان حیات رسول‌الله (ص)، عایشه در حضور خود پیامبر (ص) به برخی از یهودیان که پیامبر را آزار داده بوده‌اند، توهین می‌کند، ولی رسول مکرم اسلام (ص) ایشان را از این عمل بازمی‌دارند^{۱۳} (ترمذی، ۱۴۰۳، ج. ۵، ص. ۶۰).

بر اساس ماده ۹ میثاق حقوق مدنی و سیاسی، چهار اصل اساسی لزوم رعایت کرامت ذاتی انسان، تأمین آزادی، برابری شهروندان و برادری بین آنان اصول پایه حقوق بشر معرفی شده که دولت جمهوری اسلامی ایران باید به آنها پایبند باشد و در اداره شهر و روستا مورد توجهش قرار دهد (حبیب‌زاده، ۱۳۹۸). حضرت علی (ع) به یارانش که در واقعه صفین به سپاه مقابل فحاشی کرده بودند، فرمودند: «من دوست ندارم که شما ناسزاگو باشید. اگر به جای دشنام، کارهای آنها را برشمردید و حالات آنها را متذکر شوید، به حق و راستی نزدیک‌تر و برای اتمام حجت بهتر است» (نهج‌البلاغه، خطبه ۲۰۶). برخی از مفسران اعتقادات انسان را ناشی از محیط و اجتماعی که در آن زندگی کرده است، می‌دانند. انسان به‌طور طبیعی به داشته‌ها و اعتقادات خود عشق می‌ورزد و به‌طور غریزی به از مقدساتش دفاع می‌پردازد و هنگامی که با توهین به مقدساتش مواجه شود، مقابله‌به‌مثل می‌کند؛ از همین روست که به کرات در کلام معصومین (ع) از توهین به مقدسات ادیان دیگر به شدت نهی شده است (سیدقطب، ۱۴۲۹، ج. ۲، ص. ۱۱۶۹). از این نکات می‌توان نتیجه گرفت که اهانت به گروه، کشور یا اقلیت و یا اهانت به پرچم و سایر نمادهای آنها، ولو اینکه دشمن باشد و حتی اگر ریختن خون‌ها شرعاً مجاز باشد، مطابق سیره اهل‌بیت (ع) ممنوع است.

۵. نتیجه‌گیری

در این پژوهش، انواع کیفر در مواجهه با پدیده توهین به نمادهای ملی و پرچم در دیگر جوامع به‌صورت تفصیلی بررسی شد. با توجه به تصریح بند ۲ سیاست‌های کلی نظام

۱۳. این مطلب در چندین منبع شیعه از جمله کافی از محمدبن یعقوب کلینی (ج. ۴، ص. ۵) آمده است.

در بخش وحدت و هم‌بستگی ملی مصوب ۱۳۸۴/۱۱/۱۵: مجمع تشخیص مصلحت نظام در خصوص لزوم «تکریم نمادهای وحدت ملی به‌ویژه پرچم، سرود ملی، تاریخ رسمی (هجری)» و صیانت از این ارزش و همچنین با عنایت به عرفی بودن مصداق و مورد توهین و نیز اینکه اهانت به نمادهای ملی موجب تضعیف هم‌بستگی ملی و برهم خوردن وحدت ملی و در نتیجه تحریک قومیت‌گرایی و تجزیه‌طلبی و بروز رفتارهای افراط‌گرایانه و به تبع آن برهم خوردن نظم عمومی و امنیت ملی می‌شود (زمانی، ۱۳۹۴)؛ بنابراین اهانت به پرچم و نمادهای ملی مانند سرود ملی یا نقشه کشور مصداق بارز تعرض به مصلحت عمومی و منافع ملی بوده و این رفتار ضرر مسلم به یک‌پارچگی، اعتماد به نفس ملی و سایر ارزش‌های مورد نظر اسناد بالادستی مانند اصل هجدهم قانون اساسی و سیاست‌های کلی نظام است. به همین دلیل جرم‌انگاری اهانت به پرچم ملی و سایر نمادهای ملی مانند سرود ملی امری ضروری جهت تقویت و حفاظت از ارزش‌های بنیادین کشور و حمایت از هویت ملی است که باید مورد توجه فوری و ویژه قانون‌گذار قرار گیرد.

ملاحظات اخلاقی

حامی مالی

این مقاله حامی مالی ندارد.

مشارکت نویسندگان

تمام نویسندگان در آماده‌سازی این مقاله مشارکت کرده‌اند.

تعارض منافع

بنا به اظهار نویسندگان، در این مقاله هیچ‌گونه تعارض منافی وجود ندارد.

تعهد کپی‌رایت

طبق تعهد نویسندگان، حق کپی‌رایت (CC) رعایت شده است.

منابع

قرآن کریم

استوارت، همیش (۱۳۹۱). «محدوده اصل زیان در جرم‌انگاری». ترجمه علی شجاعی. در *دائرةالمعارف علوم جنایی*. زیر نظر علی حسین نجفی ابرندآبادی. تهران: نشر میزان. ۱۲۶۳-۱۲۸۷.

آقابابایی، حسین (۱۳۸۹). *قلمرو امنیت در حقوق کیفری*. تهران: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

_____ (۱۳۹۰). «نسبی‌گرایی حقوق بشر و افراط‌گرایی مذهبی». *پژوهش‌های روابط بین‌الملل*، ۱(۱)، ۱۸۳-۲۰۶.

آقامحمدی، جواد و اسدی، سودابه (۱۳۹۸). «واکاوی ابعاد و مؤلفه‌های شاخصه هویت ملی در اسناد تحولی آموزش و پرورش ایران». *فصلنامه سیاست‌های راهبردی و کلان*، ۷(۲۷)، ۱۲۱-۱۴۰.

آل‌داوود، علی (۱۳۷۱). *نامه‌های امیرکبیر به انضمام رساله نوادر الامیر*. تهران: نشر تاریخ ایران.

براتعلی‌پور، مهدی (۱۳۹۳). «درآمدی بر سیاست هویتی در جمهوری اسلامی ایران». *فصلنامه سیاست‌های راهبردی و کلان*، ۲(۷)، ۱۴۱-۱۵۸.

براتعلی‌پور، مهدی و امانی، محمدرضا (۱۳۹۶). «کنش‌های هویتی در جنبش‌های اجتماعی جدید (مورد مطالعه جنبش‌های اعتراضی در ایران و انگلستان)». *فصلنامه سیاست‌های راهبردی و کلان*، ۵(۲۰)، ۱-۲۷.

بصیرزاده، نرگس و شاحیدر، عبدالکریم (۱۳۹۵). «بررسی عناصر تشکیل‌دهنده جرم توهین به مقدسات اسلام از دیدگاه قانون کیفری ایران و قانون جرم سیاسی». در *دومین همایش ملی پژوهش‌های نوین در حوزه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی ایران*. قم: مرکز مطالعات و تحقیقات اسلامی سروش حکمت مرتضوی.

بهرامی‌پاوه، رحمت‌اله (۱۳۹۷). «تحلیلی بر روند پارادایم توسعه‌یافتگی و تأثیر آن بر هم‌گرایی ملی در ایران». *فصلنامه سیاست‌های راهبردی و کلان*، ۶(۳)، ص. ۴۸۱.

پرادل، ژان (۱۳۸۳). «به‌دنبال جهانی شدن حقوق کیفری». ترجمه محمد مهدی ساقیان. *نشریه پژوهش حقوق و سیاست*، ۱۱، ۱۵۹-۱۷۸.

ترمذی، ابوعیسی محمدبن عیسی (۱۴۰۳ق). *السنن*. تحقیق عبدالوهاب عبداللطیف. ج ۵. بیروت: دارالفکر.

توکل، فاطمه، آقابابایی، حسین و شاه‌ملک‌پور، حسن (۱۳۹۴). «مبانی دینی و اصول جرم انگاری توهین به مقدسات و چالش‌های فرارو». *پژوهشنامه حقوق کیفری*، ۶(۲)، ۴۹-۷۴.

حبیبزاده، محمدجعفر (۱۳۸۹). *تحلیل جرایم کلاهبرداری و خیانت در امانت در حقوق کیفری*

ایران. تهران: دادگستر.

حبیب‌زاده، محمدجعفر (۱۳۹۸). «اصل حاکمیت قانون در الگوی ایرانی - اسلامی پیشرفت». نشریه برنامه‌ریزی و آمایش فضا، ۲۳، ۳۵-۴۲.

حق‌پرست، شعبان (۱۳۸۸). «سب و لعن از دیدگاه فقه و اخلاق». در مجموعه مقالات فقه و حقوق تطبیقی. تهران: سمت.

خرم‌دل، مصطفی (۱۳۷۹). تفسیر نور. تهران: نشر احسان.

دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۳). لغتنامه دهخدا. چاپ اول از دوره جدید. تهران: مؤسسه چاپ و انتشارات دانشگاه تهران.

راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۳۷۴). المفردات فی غریب القرآن. ج ۱. بیروت: الدارالشامیه.

رستمی، هادی (۱۳۹۳). «جرم‌انگاری و کیفرگذاری در پرتو اصول محدودکننده آزادی در نظریه لیبرال». پژوهشنامه حقوق کیفری، ۱۵(۱)، ۵۶-۷۱.

زراعت، عباس (۱۳۹۲). جرائم علیه اشخاص. تهران: جاودانه جنگل.

ساریخانی، عادل و چگنی، مهدی (۱۳۹۰). «مبانی حرمت قذف و بررسی معین بودن مقذوف». نشریه علامه، ۱۱ (۳۵).

سبزواری، بهروز و مهرداد، سبزواری (۱۳۹۸). «تطبیق جرم توهین و اهانت در جمهوری اسلامی ایران و فرانسه». در دومین کنفرانس بین‌المللی پژوهش‌های دینی، علوم اسلامی، فقه و حقوق در ایران و جهان اسلام. کرج، دانشگاه جامع علمی کاربردی - سازمان همیاری شهرداری ها و مرکز توسعه خلاقیت و نوآوری علوم نوین. https://www.civilica.com/Paper-RICCONF02-RICCONF02_036.html

شاذلی، سیدین قطب‌بن ابراهیم (۱۴۲۹ق). فی ظلال القرآن. قاهره: دارالشروق.

شامبیاتی، هوشنگ (۱۳۹۷). جرائم علیه تمامیت معنوی اشخاص. چ ۲. تهران: مجد.

شامردی، غلام‌یحیی (۱۳۹۷). «درنگی در آیه (حرمت توهین به مقدسات)». فصلنامه حبل‌المتین، ۷(۲۳)، ۱۱۰-۱۲۶.

طباطبایی، محمدحسین (۱۳۸۹). تفسیر المیزان. ترجمه سید محمدباقر موسوی همدانی. ج ۷. قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، دفتر انتشارات اسلامی.

عبداله‌ی، افسانه و ایمانی‌یامچی، حسین (۱۳۹۵). «توهین بدون مرز به مقدسات اسلام و سازوکارهای مبارزه با آن». در کنفرانس ملی پدافند غیرعامل در قلمرو فضای سایبر. مراغه، دانشگاه آزاد اسلامی واحد مراغه. در: https://www.civilica.com/Paper-CYBERM01-CY-BERM01_009.html

قدسی، سیدابراهیم و کوهیان افضل دهکردی، امین (۱۳۸۸). «مقدسات و توهین به آن در حقوق کیفری ایران». فصلنامه مطالعات اسلامی: فقه و اصول، ۴۱(۱)، ۱۶۵-۲۰۶.

قهرمانی، رحیم (۱۳۹۵). «معافیت از کیفر در جرم توهین به مأموران دولتی در حین انجام وظیفه». دوفصلنامه رویه قضایی (حقوق کیفری)، ۲، ۸۷-۹۸.

کلینی، ابوجعفر محمدبن یعقوب (۱۴۰۱ق). الکافی. تصحیح و تعلیق علیه علی اکبر الغفاری. بیروت: دار صعب و دارالتعارف.

کاتوزیان، ناصر (۱۳۷۷). فلسفه حقوق. تهران: شرکت سهامی انتشار.

معینی‌علمداری، جهانگیر (۱۳۷۸). «رابطه مصلحت عمومی و آزادی فردی». فصلنامه حقوق، ۴۴، ۱۵۲-۱۷۳.

منقری، نصر بن مزاحم (۱۴۰۳ق). وقعه صقین. تحقیق عبدالسلام محمد هارون. قم: کتابخانه آیتالله مرعشی نجفی.

میرمحمدصادقی، حسین (۱۳۹۲). جرایم علیه اشخاص. ج ۱۲. تهران: بنیاد حقوقی میزان.

میل، جان استوارت (۱۳۶۳). رساله درباره آزادی. ترجمه جواد شیخ‌الاسلامی. چ ۳. تهران: علمی و فرهنگی.

نجفی ابرندآبادی، علی حسین (۱۳۹۱). جهانی شدن جرم (تقریرات درس جرم‌شناسی). تهیه و تنظیم سمانه طاهری و عاطفه شیخ‌الاسلامی با ویرایش مجید صادق‌نژاد.

The Holy Quran. (Persain)

Abdolhay, A., & Imani Bamchi, H. (2016). *Offense without limits against holy beliefs of Islam and its approaches to combat*. The National Conference of Passive Defense in Cyber Space, Maragheh, Islamic Azad University of Maragheh. Retrieved from: https://www.civilica.com/Paper-CYBERM01-CYBERM01_009.html (Persain)

Aghababayi, H. (2010). *Security in criminal justice*. Tehran: Cultural and Islamic Thought Research Publication. (Persain)

- Aghababayi, H. (2011). "Relativism of humans rights and religious extremism". *International Relations Research*, 1(1), 183-206. (Persain)
- Aghamohammadi, J., & Asadi, S. (2019). "Analyzing the factors of national identity in educational documents of Iran". *Quarterly Journal of the Macro and Strategic Policies*, 7(27), 121-140. (Persain)
- Aldavoud, A. (1992). *Amirkabir's letters and Navader al-Amir thesis*. Tehran: History of Iran Publication. (Persain)
- Amending America (2014). "Proposed Amendments to the United States Constitution, 1787 to 2014 – Data.gov. catalog.data.gov". Retrieved: 29 July 2016. ZL Clifford - 2019 - rave.ohiolink.edu. https://etd.ohiolink.edu/pg_10?0::NO:10:P10_ACCESSION_NUM:kent1574675376205461
- Auréli de Andrade (2000). *Le droit pénal militaire retrouvé, propositions pour l'étude du droit pénal militaire français du temps de paix, thèse de doctorat, Droit privé, Paris 10 Nanterre, dact., 524 f°.*
- Bahrami Paveh, R. (2018). "Analyzing paradigm of development and its impact on national convergence in Iran". *Quarterly Journal of the Macro and Strategic Policies*, 6(3), 481. (Persain)
- Baratali Pour, M. (2014). "An introduction to identity policies in Islamic Republic of Iran". *Quarterly Journal of the Macro and Strategic Policies*, 2(7), 141-158. (Persain)
- Baratali Pour, M., & Amani, M. (2017). "The functions of identity in new social movements: A case study of protests in Iran and England". *Quarterly Journal of the Macro and Strategic Policies*, 5(20), 1-27. (Persain)
- Basiradeh, N., & Shahider, A. (2016). *Analyzing the criminal components of offense against holy beliefs of Islam from the criminal and political laws*. The Second National Conference on Studies in Humanities and Social Studies in Iran. Qom: The Center of Islamic Studies and Research of Soroush Hekmat Mortazavi. (Persain)
- Braithwaite, David (2006). Flag burner 'should be jailed'. *The Sydney Morning Herald*. Australia: fairfax publications, 23 August of 2006.
- Charney, E. (2009). Roger Chapman. ed. *Culture Wars: An Encyclopedia of Issues, Voices, and Viewpoints* (vol. 1 ed.). p. 180. ISBN 978-0-7656-1761-3. New York: M.E. Sharpe
- Dehkhoda, A. (1994). *Dictionary of Dehkhoda*. Tehran: The Publication Center of Tehran University. (Persain)
- Federal Register of Legislation, Australian Government, *Flags Amendment (Protecting Australian Flags) Bill 2016*. <https://www.legislation.gov.au>

- Feinberg, Joel (1984). "Harm to Others: The Moral Limits of the Criminal Law". Vol. 1, New York, Oxford University Press.
- French Law, PORTANT CODE PENAL MILITAIRE (2003). "Pour la sécurité intérieure De l'outrage". Republique Francaise, *Journal Officiel*, Numéro Spécial.
- Ghahreman, R. (2016). "Exemption from the crime of offense to government's officers on duty". *Verdict Analyses*, 2, 87-98. (Persain)
- Ghods, S.E., & Kouhian Afzali, Dehkordi, A. (2009). "Offense to holy beliefs in criminal law of Iran". *Islamic Studies: Jurisprudence and Principles*, 41(1), 165-206. (Persain)
- Gillingham. John Bennet, Weidenfeld & Nicolson, London (1978). "Richard the Lion-heart" New York: Times Books Publications. p. 176.
- Goldstein, Robert Justin (2006). "Burning the Flag: The Great 1989-1990 American Flag Desecration Controversy". Kent State University Press. p. 293. ISBN 978-0-87338-598-5.
- Habibzadeh, M. (2010). *Analyzing fraud and malversation in Iran's criminal law*. Tehran: Dadgostar. (Persain)
- Habibzadeh, M. (2019). "The principles of rule of law in Iranian-Islamic model of development". *The Journal of Spatial Planning*, 23, 35-42. (Persain)
- Haghparsat, Sh. (2009). "Insult and curse from the perspective of jurisprudence and ethics". In *Collection of Essays on Jurisprudence and Comparative Law*. Tehran: Samt. (Persain)
- Howard, J. (2007). "After 11 Years in Power, Concedes Australia's Election". Australians vote to choose leader - *BBC News*.
- Katouzian, N. (1998). *The philosophy of law*. Tehran: Joint-Stock Company of Enteshar. (Persain)
- Kelini, A. (1980). *Alkafi* (edited by Ali Akbar al-Ghafari). Beirut: Dar Sab and Dar al-Taarof. (Arabic)
- Khoramdel, M. (2000). *The interpretation of light*. Tehran: Nashre Ehsan. (Persain)
- Mill, J.S. (1984). *On liberty* (translated into Farsy by Javad Sheykh al-Islami (vol. 3). Tehran: Scientific and Cultural. (Persain)
- Mir Mohammad Sadeghi, H. (2013). *Crimes against individuals*. Tehran: Mizan. (Persain)
- Mongheri, N. (1982). *Two rows signed: A study by Abdol Salam Mohammad Harouni*. Qom: The Library of Ayatollah Marashi Najafi. (Persain)
- Moyini Allamdari, J. (1999). "The relationship of public expediency and individual free-

- dom". *Journal of Law*, 44, 152-173. (Persain)
- Nahjolbalaghe*. translated into Farsi by Shahidi (Persain)
- Najafi Abarand Abadi, A. (2012). *Globalization of crime: a course on criminology* edited by Samaneh Taheri, Atefeh Sheykh al-Islami, Majid Sadeghnezhad. (Persain)
- Orrin G. Hatch (1985). "Don't Forget the Afghans". *New York Times*. 22 March of 1985.
- Perardel, J. (2004). "The globalization of crime (translated into Farsi by Mohammad Mehdi Saghian)". *Law and Policy Research*, 11, 159-178. (Persain)
- Ragheb Esfahani, H. (1995). *Vocabularies of Quran*. Beirut: Dar al-Shamieh. (Arabic)
- Rostami, H. (2014). Criminology and punishment from the limiting perspective of freedom in liberalism. *Criminal Law Research*, 5(1), 56-71. (Persain)
- Sabzevar, B., & Sabzevar, M. (2019). *A comparative study of offense and insult in Islamic Republic of Iran and France*. The Second International Conference on Religious, Islamic Science, Jurisprudence and Law Studies in Iran and the Islamic World, Karaj, Elmi-Karbordi University. Retrieved from: https://www.civilica.com/Paper-RICCONF02-RICCONF02_036.html (Persain)
- Sarikhani, A., & Chegini, M. (2011). "The principles of ejaculation and criteria for identifying the ejaculated". *The Journal of Allameh*, 11(35). (Persain)
- Shamardi, Gh. (2018). "Contemplation on a verse: offense against holy beliefs". *Habl al-Matin*, 7(23), 110-126. (Persain)
- Shamibati, H. (2018). *Crimes against the spiritual aspect of individuals*. Tehran: Majd. (Persain)
- Shazeli, S. (2008). *Unver Quran*. Cairo: Dar al-Shorough. (Arabic)
- Smith, Whitney (2020). Flag of Iran (2008), "In Encyclopædia Britannica". Retrieved November 22, from Encyclopædia Britannica Online. Massachusetts <https://www.britannica.com/topic/flag-of-Iran>
- Stewart, H. (2012). "Limits of language in criminology (translated into Farsi by Ali Shojayi)". In A.H. Najafi Aberandabadi, *The encyclopedia of criminology*, pp. 1263-1287. Tehran: Mizan. (Persain)
- Tabatabayi, M. (2010). *Al-Mizan interpretation* (translated into Farsi by Mohammad Bagher Mousavi Hamedani) (vol. 7). Qom: Teachers' Community of the Center of the Management of the Islamic Seminaries of Qom, Office of Islamic Publication. (Persain)
- Tarmazi, A. (1982). *Sunnah: A research by Abdolvahab Abdol-latif* (in Arabic). Beirut: Dar

al-Fekr. (Persain)

Tavakoli, F., Aghababayi, H., & Shahmalekpour, H. (2015). "The religious and criminological principles of offense to holy beliefs and its challenges". *Criminal Law Research*, 6(2), 49-74. (Persain)

Tiefer, Charles (2003). The Flag Burning Controversy of 1989-1990: Conreess' Valid Role in Constitutional Dialogue. 29 Harv. J. on Logis. (1992).

Zeraat, A. (2013). *Crimes against individuals*. Tehran: Javdaneh Jangal. (Persain)

شپوشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی